

Branko Marušič

**RAZISKOVALNA POSTAJA ZNANSTVENORAZISKOVALNEGA
CENTRA SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI V NOVI
GORICI**

O začetkih znanstvenega delovanja na Goriškem

Goriška je kot zgodovinsko ozemlje vstopala v svet raziskovalne dejavnosti po zaslugi posameznikov tako slovenskega kot italijanskega rodu (M. Bavčer, P. Mattioli, A. Muznik, R. Coronini itd.) že od 16. stoletja dalje. Začetek visokega šolstva – ta stopnja šolanja je posredno in neposredno povezana z znanstvenim delovanjem – pa označuje leto 1818, ko je v Gorici pričelo delovati leta 1814 ustanovljeno centralno bogoslovno semenišče za študente, ki so prihajali iz goriški metropolitiji podrejenih škofij. To je bila tedaj in vse do konca prve svetovne vojne edina visoka šola v Avstrijskem Primorju (Trst, Istra, Goriško-Gradiška). V drugi polovici 19. stoletja (Karl Czörnig l. 1867) so se pojavljali predlogi za ustanovitev univerze v Gorici, postala naj bi neko »novo središče nemške znanosti«.

V začetku leta 1869 je pričel v Gorici delovati inštitut za svilorejo, prvi kmetijski raziskovalni inštitut na Slovenskem. Ta inštitut je podoben kot centralno bogoslovno semenišče deloval v duhu deželnega, nadškofijskega in državnega kozmopolitstva, ki je svojo moč in nemoč pokazal v goriških razmerah, kjer je srečevanje slovenskega in italijanskega političnega gibanja ustvarjalo posebnost razmer. Vse do razpada avstrijske monarhije (1918) niso Slovenci uspeli priti do lastnih raziskovalnih ustanov, pač pa je na področju družboslovja in humanistike delo slonelo na prizadevanju posameznikov, ki so živeli in službovali v Gorici. Omeniti je potrebno vsaj prirodoslovca Frana Erjavca, zgodovinarja Franca Kosa (v Gorici je nastajalo njegovo temeljno *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*) in jezikoslovca Stanislava Škrabca ter seveda nekatere druge raziskovalce (jezikoslovec Ivan Koštial, pravnik Vladimir Knaflič in Henrik Tuma, fizik Jakob Čebular, pravnik in zgodovinar Bogumil Vošnjak itd.). Italijani so malo pred prvo svetovno vojno izdajali domoznansko revijo *Forum Julii*. Znanstvene publikacije pa so bila tudi letna poročila goriške državne gimnazije in realke, prinašala so strokovne razprave profesorjev, ki so učili na obeh zavodih. Med slovenskimi učitelji teh dveh srednješolskih ustanov pa tudi učiteljišča v Gorici so bili mnogi ugledni kulturni delavci in znanstveniki (literarna zgodovinarja Janko Pajk in Fran Levec, zgodovinar Franjo Šuklje, fizik Jakob Čebular in drugi), tudi kasnejši profesorji univerze v Ljubljani (psiholog Karel Ozvald, klasični filolog Anton Sovrè). Tudi iz vrst dijakov goriških srednjih šol so prihajali pomembni znanstveniki in univerzitetni učitelji (botanik Franc Krašan, zgodovinar Simon Rutar, gradbenik Mihael Štrukelj, jezikoslovec Karel Štrekelj, literarni zgodovinar Avgust Žigon, ekonomist Milko Brezigar, pravnik Bogumil Vošnjak, fizik Julij Nardin, zgodovinar in pravnik Ivan Slokar, zgodovinar Milko Kos in drugi), ki pa so živeli in delovali izven rodnih krajev.

Zametki raziskovalnega dela od leta 1947 dalje

Če je italijanska stran mogla uresničevati svojo opredeljenost tudi na področju visokega šolstva (tržaška univerza) in znanosti po razpadu Avstro-Ogrske (1918), so se Slovenci na Goriškem podali na taka pota šele potem, ko je bil z mirovno pogodbo leta 1947 večji del zgodovinske dežele Goriške priključen k Jugoslaviji oziroma Ljudski republiki Sloveniji. Vendar je primerno dodati, da so nekateri slovenski znanstveniki skušali delovati na Goriškem tudi v času med obema vojnama 20. stoletja (Miroslav Premrou in

Rudolf Klinec kot zgodovinarja, Josip Nemeč kot jezikoslovec) in da se je raziskovalno delo v Gorici, zlasti na področju domoznanstva, nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni pa tudi po razdelitvi Goriške z državno mejo med Italijo in Jugoslavijo (1947). Pomembna je bila in je še vedno dejavnost Goriške Mohorjeve družbe z nekaterimi izdajami (*Primorski slovenski biografski leksikon*, knjižne objave Rudolfa Klinca, knjižna zbirka *Naše korenine*) in goriške podružnice Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) iz Trsta (objave, terensko raziskovalno delo itd.). Pomembne naloge pa so opravili tudi posamezniki (na primer Lojzka Bratuž kot literarna zgodovinarica, Darko Bratina kot sociolog, Marko Waltritsch kot zgodovinar, Aldo Rupel na več raziskovalnih področjih).

Izguba deželnega središča je matičnim goriškim Slovencem zaradi narodnostne občutljivosti narekovala izgradnjo novega središča, v katerem naj bi imelo svoje mesto tudi strokovno in raziskovalno delo, predvsem na področju družbenih in humanističnih ved. Ob prvi obletnici priključitve predelov zahodne Slovenije k Jugoslaviji (Sloveniji) in le par mesecev potem, ko je bil položen temeljni kamen za novo mesto Novo Gorico, so se tu zbrali na svoje petem zborovanju slovenski zgodovinarji (8.–9. 10. 1948) in izpovedali željo, da se v Novi Gorici ustanovita študijska knjižnica in muzej z arhivom. Ta želja je bila tesno uglasena tudi z zavzetostjo lokalnih oblasti in zainteresirane javnosti. Predlagani ustanovi sta od leta 1949 (knjižnica) in leta 1952 (muzej in arhiv) opravljali tudi raziskovalne naloge ob istočasnem delovanju muzejev in knjižnic v Idriji, Sežani in Tolminu, če se omejimo le na območje goriške zgodovinske dežele.

Kasneje so se poskusi organiziranega znanstvenoraziskovalnega dela s področja družboslovja na Goriškem razširili predvsem na kmetijstvo in veterino (Kmetijski in veterinarski zavod v Novi Gorici), nato na industrijsko proizvodnjo (tovarna cementa v Anhovem, tovarna pohištva Meblo) in v zdravstvo (Bolnišnica v Šempetru pri Gorici, Higijenski zavod na Pristavi). V sedemdesetih letih (20. stoletja) so v Novi Gorici nekatere osrednje slovenske višje in visokošolske ustanove (Ljubljana, Maribor) izvajale nekaj študijskih programov.

Novogoriška Raziskovalna enota Zgodovinskega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)

Že konec šestdesetih letih 20. stoletja so se pojavljale pobude, da bi Novi Gorici, ki je bila takrat le še občinsko središče, a neformalni center tako imenovane severnoprimorske regije, dobili podružnice Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani in enega od inštitutov Slovenske akademije znanosti in umetnosti, predvsem zgodovinskega. Take zamisli so zrasle predvsem iz spoznanja o posebnostih goriškega prostora, med njimi je najbolj izstopala romansko-slovenska zahodna meja z vsemi pozitivnimi in negativnimi ter mnogostranimi učinki. Med slednje je sodil in še vedno sodi italijanski pritisk (politični in gospodarski) na jezikovno mejo in preko nje. Poleg tega pa bi bližina arhivskih nahajališč in knjižnic (Trst, Videm, Gorica, Čedad) olajšala raziskovalno delo. Žal se ob koncu šestdesetih let ni uresničila zamisel o sociološkem inštitutu v Novi Gorici, dobil je le prve pogonjke (delovanje Jožeta Šušmelja in Marjana Tavčarja). Iz sedemdesetih let so prizadevanja, da bi v hiši Franceta Bevka v Rožni Dolini nastal center za literarnozgodovinske raziskave. Kasneje, v devetdesetih letih, je ob prvem simpoziju, posvečenem jezikoslovcu p. Stanislavu Škrabcu, zrasla zamisel, da bi v Novi Gorici ustanovili študijsko središče, ki bi omogočalo razvoj slovenističnih strok.

Prizadevanja, da bi Goriški muzej razširil svojo dejavnost tudi na področje znanstvenoraziskovalnega dela (zgodovina Primorske v 19. in 20. stoletju), niso bila uspešna. Prvega julija 1987 je Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri

Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU odprl v Novi Gorici svojo raziskovalno enoto, ki sta ji bila zaradi volje dedičev pridružena knjižnica in arhiv dr. Henrika Tume, slovenskega politika, publicista in planinca. V raziskovalni enoti je ves čas deloval le en raziskovalec. Svoje delo je opravljal in še opravlja v okviru raziskovalnih nalog Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU, poleg tega pa mu je okolje narekovalo nekaj posebnih nalog. Med temi je predvsem dejavnost skupnosti Slovencev v Italiji in domoznansko raziskovalno delo pri Italijanih na Goriškem ter v furlanskem prostoru. Poleg goriške podružnice tržaškega SLORI-ja, ki ima kot edini na slovenski strani predvsem raziskovalne namene, je potrebno pri Italijanih omeniti predvsem Inštitut za versko in družbeno zgodovino (Istituto pe la storia sociale e religiosa), Inštitut za srednjeevropska srečanja (Istituto per incontri culturali mitteleuropei) in Inštitut za mednarodno sociologijo (Istituto di sociologia internazionale), na visokošolskem področju pa goriški podružnici tržaške in videmske univerze. Z vsemi navedenimi ustanovami je Raziskovalna enota Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU imela delovne stike in jih ima še danes kot sestavni del Raziskovalne postaje ZRC SAZU.

Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici

Znanstvenoraziskovalni center SAZU je mreža samostojnih raziskovalnih skupin, ustanovila ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti 19. novembra 1981. V letu 1994 je ZRC SAZU dobil pravice in dolžnosti javnega raziskovalnega zavoda. Ima 17 inštitutov ter lastno založbo. V njegovem dosedanjem delu je ustanovitev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici novost, a je hkrati rezultat prizadevanj, da bi Raziskovalni center območje svojega dela po preudarku razširil tudi na nekatera večja slovenska središča; pri tem moramo omeniti dejavnost raziskovalnega središča ZRC SAZU pri slovenski manjšini v Avstraliji (historični arhiv za Slovence v Avstraliji v državi New South Wales). V zahodnoslovenskem prostoru delujeta tako še Inštitut za raziskovanje krasa v Postojni in raziskovalna enota Inštituta za biologijo ZRC SAZU v Tolminu.

Zaradi svoje lege je Nova Gorica najbolj primeren kraj za raziskovanje preteklosti, poleg tega pa tudi zahodnoslovenskih govorov ter narodopisja zahodnih Slovencev. Tako je od začetka leta 2004 začela nastajati v Novi Gorici Raziskovalna postaja ZRC SAZU, tudi v tesni povezavi z dodiplomskim študijem slovenistike na novogoriški Politehniku (ta študij je začel s šolskim letom 2004–2005) ter podiplomskim študijem kultur in idej (interkulture študije). V Raziskovalni postaji, ki ima svoj sedež na Delpinovi ulici 12 v Novi Gorici, delujejo jezikoslovka mag. Danila Zuljan Kumar, mlade raziskovalke Špela Ledinek Lozej (etnologija), Jasna Fakin (zgodovina – etnologija), Katja Jerman (etnologija) in Neva Makuc (zgodovina); v drugi polovici leta 2004 popisuje knjižnico dr. Henrika Tume diplomirana bibliotekarka in študentka zgodovine Petra Kolenc. Raziskovalno postajo vodi dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik ZRC SAZU v pokoju. Vsi navedeni v svojem raziskovalnem delu sledijo programu Zgodovinskega inštituta, Inštituta za slovenski jezik in Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU s posebnim poudarkom na domoznanskem raziskovanju Goriške in sosednjih slovenskih ozemelj (Beneška Slovenija, Rezija, Kanalska dolina), pri čemer ni državna meja nobena ločnica.

Navedeni raziskovalci delujejo v skladu z nalogami, ki jih ima v svojem programu dela vsak od inštitutov ZRC SAZU. Zgodovinski inštitut je deloval in še deluje v okviru nalog temeljne raziskovalne naloge *Slovenska zgodovina od 16. do 20. stoletja*. Široko zastavljena naloga obsega temeljne raziskave, objave, sodelovanje na strokovnih sestankih. Novogoriška raziskovalna enota je pri uresničevanju temeljne raziskovalne naloge prispevala več raziskav o problematiki slovenske zahodne meje v 19. in v začetkih 20. stoletja. Velik del raziskav je bil objavljen v domačem in tujem znanstvenem ter strokovnem tisku. Iz sodelovanja s strokovnimi ustanovami v Gorici (Istituto di storia sociale e religiosa) sta izšla dva zajetna zbornika, sodelovanje z Goriško Mohorjevo družbo

pa je prineslo objavo štirih edicij. Prav ti zadnji podatki dokazujejo prekomejno sodelovanje, ki je bilo zagotovo eden izmed pomembnih namenov ob nastanku Raziskovalne enote. V okviru temeljne raziskave *Slovenska zgodovina od 16. do 20. stoletja*, ki je sestavni del statutarno določenega dolgoročnega programa ZRC SAZU *Naravna in kulturna dediščina slovenskega naroda*, bo delo raziskovalne enote Zgodovinskega inštituta v okviru Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici potekalo tudi v bodoče. Osredinjeno bo na problem preteklosti zahodnoslovenskega prostora. Rezultati raziskav bodo obelodani v obliki objav v strokovnem tisku pa tudi kot monografije. Delo novogoriške raziskovalne enote Inštituta za slovenski jezik temelji in bo temeljilo na problemih dialektologije zahodnoslovenskega prostora, raziskovalna enota Inštituta za slovensko narodopisje pa usmerja svoje zanimanje na etnološke probleme obmejnega prostora tudi v okviru naloge *Dve Gorici – eno mesto? Konstrukcija urbanega*.

Ob opremi, ki spremlja vsako raziskovalno delo, ima Raziskovalna postaja knjižnico, ki šteje 4300 zvezkov, in arhiv s sto fascikli različnega pisnega gradiva. Ločeno pa upravlja knjižnico in arhiv dr. Henrika Tume. Pri zagotovitvi delovnih prostorov (170 m²) je Raziskovalni postaji veliko pripomogla Mestna občina Nova Gorica. V času od meseca marca do konca maja 2004 so bila opravljena obnovitvena in preureditvena dela. 10. septembra 2004 je bilo delo Raziskovalne postaje predstavljeno javnosti. Ker je ZRC SAZU eden izmed ustanoviteljev Politehnike, je tudi razvoj Raziskovalne postaje tesno povezan s širjenjem vsebinskega programa te novogoriške visokošolske ustanove.